

4) Байлық – қанағат пен еңбекте.

Адамгершілік туралы нақыл сөздері:

1) Алдыңа келсе, әділдігіңді аяма.

2) Қашанда бір істі істегіңіз келсе, ол іске әуелі ақылыңызды, одан соң қолыңызды жұмылдырыңыз, егер де ақылыңыз дұрыстаса, көзіңіз көріп, жөнін тауып мақұл көрсе, тіліңіз бен қолыңызға серік беріңіз.

3) Жақсы ой мен жақсы сөз – жақсы істерге жетелейді.

4) Әр нәрсенің сыртына қызықпа, асылы ішінде.

5) Бағу – қағуда көп мағына бар.

Ы. Алтынсарин өз шығармаларында адамның бойындағы ұлы қасиет – адамгершілік-рухани тәрбиенің маңыздылығын ең басты құндылық деп санады. Ыбырай әңгімелерінің құрылымы, мән-мағынасы, тәрбиелік мәні бала санасына ерекше әсер етіп, баланың қызығушылығын оятып, баланың бойына тереңінен тәрбие нәрін құйып, қоғамда адамгершілігі жоғары адамдар қалыптастырады.

Қазақ халқының ежелден келе жатқан рухани қазынасының бірі. Ибалы ұл, инабатты қыз – өмір көркі, Әдептілік белгісі иіліп сәлем бергені депкелер ұрпаққа тәрбие беріп, адал ниет, ақтілек білдіріп отырған. Рухани-адамгершілік тәрбиесі өзіндік сананы дамытуға жағдай жасауды, жеке тұлғаның әдеп ұстанымын, оның қоғам өмірінің нормалары мен дәстүрлерімен келістірілетін моральдік қасиеттерін және бағдарларын қалыптастыруды болжайды. Рухани-адамгершілік құндылықтармен білім жүйесін дамытып қалыптастыру жаңа қоғамның дамуындағы мәні зор, маңызды бағыт. Оқушыларды рухани-адамгершілікке тәрбиелеу, болашағына жол сілтеу – бүгінгі қажетті, кезек күттірмес мәселе. Рухани-адамгершілікке тәрбиелеу білім беру мен ғана шектелмейді. Баланың сезіміне әсер ету арқылы ішкі жан дүниесін ояту нәтижесінде оның рухани-адамгершілік қасиеттері қалыптасады.

Әдебиеттер тізімі

1. **Ыбырай Алтынсарин 2 томдық шығармалар жинағы.** 1-ші том «Қазығұрт» баспасы. Алматы 2003. – 240 б.
2. **Алтынсарин Ыбырай «Қазақ хрестоматиясы»** Алматы, 2003.
3. **Ыбырай Алтынсарин тағлымы.** Құраст.: Жармұхамедов М. Алматы, 1991.
4. **Уәлихан Қалиханұлы.** Қазақ әдебиетіндегі діни ағартушы ағым. Алматы «Білім» 1998 – 255 б.
5. **Қазақ әдебиетінің қысқаша тарихы.** Алматы «Қазақ университеті». 2001. – 467 б.

ӨОЖ 711.7

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН МҰҒАЛІМ ТҰЛҒАСЫ ТУРАЛЫ: ҚАЗІРГІ МЕКТЕП ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ИДЕЯЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚ ЖӘНЕ МАҢЫЗДЫЛЫҚ

Кзылбаева Г. Н. – Маңғыстау облысы, Мұнайлы ауданы №2 жалпы білім беретін мектептің Ағылшын тілі пәні мұғалімі.

Әрбір қазақстандыққа оның есімі бала кезінен таныс. Халық жады оны ұлы деп атады. Мұғалім, ғалым, жазушы, ағартушы.

Ы.Алтынсарин Қостанай жерінде алғашқы қадамдарын жасады, ол көптеген танымал қазақ әдебиетшілерін, ақындарын, ағартушыларын шабыттандырды. Алтынсарин білімді, озық педагогикалық идеялар мен мәдениетті бойына сіңірген қазақ халқын ағартудың алғашқы әрі жомарт қайнар көзі болды.

Түйінді сөздер: білім беру, Ыбырай Алтынсарин, педагогика, қазіргі мектеп.

Ы.Алтынсарин бір жарым ғасыр бұрын, ортағасырлық надандық пен феодалдық езгі кезінде өмір сүрген және жұмыс істеген. Сауатсыздық пен қысымшылықтың қараңғысынан көтерілген адамдарға білім мен ағартушылықтың нұры қажет болды. Бізге мектептер, кітаптар, мұғалімдер керек болды. Мүмкін, патша үкіметі өзінің отарлық шетіндегі білім туралы мүлдем ойламаған шығар? Алтынсариннің данышпаны осы ауыр ағартушылық жұмысты бастады. Ал қазір не өзгерді?

Тарихи ұстанымға сүйене отырып, Алтынсариннің өмірі мен шығармашылығын оның заманынан бөлек қарастыруға болмайды. Ол ағартушылық прогрестің ажырамас бөлігі ретінде ойластырды, онсыз бүкіл халықтың дамуы мүмкін емес еді. Білім беруді дамыту өз баспасын құрмай және баспаханасыз жалғасуы мүмкін емес еді. Сонымен қатар өркениеттің артықшылығы қазақ халқы үшін жағымсыз жақтары да болды, атап айтқанда көшпелілерді күштеп көшіруге және ең жақсы егістік және жайылымдық жерлерді басып алуға ұмтылу. Ғасырлар бойы қалыптасқан қазақтар Алтынсарин даңқын шығарған өзіндік мәдениетті қалыптастырды. Әкінішке орай, сол кездегі қоғамдық-саяси жағдай ұлттық мәдениеттерді дамыту үшін қолайлы болған жоқ, сондықтан біз оның сақталуы мен қол

жетімді жолмен нығаюына үлес қосқан алғашқы қазақ ағартушылары мен публицистеріне құрмет көрсетеміз. Халық ауыз шығармашылығында пайда болған білім, Мұрат және тәжірибе жазу пайда болғаннан кейін жазыла бастады.

Ыбырай Алтынсариннің ағартушылық идеялары қазіргі білім беруді реформалау үдерісінде қалай іске асатынын қарастырайық.

Айта кету керек, Ы.Алтынсарин мектепте білім беру жүйесін қалыптастыра отырып, мұғалімнің тұлғасы мен адамгершілік бейнесіне басты орын берген. Оның ойларының идеялық құндылығы мен маңыздылығы біздің біліміміз дамудың түбегейлі жаңа сатысына өткен кезде ерекше өзекті. Қазақ психологиялық-педагогикалық ойының тарихында Алтынсариннен басқа, педагог-тәрбиешінің рөлі туралы көптеген құнды ескертулер айтқан адамды табу қиын.

"Өркім мұғалім бола алмайды, ал мұғалімнің жаны жомарт болуы керек, ал жауапкершілік пен кәсібилік жоғары - өте жоғары"

"Біздің бизнесімізде қырғыз мектептерінің болашақ перспективалары, – деп жазды Алтынсарин, – көп жағдайда негізі қаланған негізге байланысты, сондықтан мен қазір жақсы мұғалімді әлемдегі барлық нәрселерден артық бағалаймын. Мемлекеттік мектептер үшін мұғалімдер – бұл бәрі!"

Енді мұғалім-балаға ең қажет адам. Оның өмірде ерекше миссиясы бар: оқыту, бағыттау, басқару ғана емес, сонымен қатар оқыту. Оның мақсаты-қазіргі заманға енетін баланың жеке басының қалыптасуын бақылау, өмірде өз орнын лайықты ала алатын адамды тәрбиелеу. Оның алдында оның міндеті тұр-мұғалімнің беделін, қадір-қасиетін, мақтанышы мен құрметті атағынан бас тартпау.

"Қазақ мектептері үшін ең маңыздысы – мұғалім. Тіпті ең жақсы оқулықтар, Үкімет қаулылары мұғалімдермен бірдей емес".

Мұнда ол өзінің үлгісімен мұғалімнің қандай болу керектігін көрсетті. Ол жетекші мұғалімдермен дос болды В. Катаринский, А. Мазохин, Д. Соколов, Н. Ильинский. Инспектор ретінде ол мұғалімдерге кеңес берді, тіпті жеке өміріне терең үңілді, кеңес берді, бірақ сонымен бірге талапшыл болды. Адамды біржақты көру-оның қарым-қатынасы мен достығының басты сабағы.

"Мұғалім-білімді оқытудағы басты тұлға ... біздің барлық болашағымыз, халықтың болашағы мұғалімнің қолында".

Ыбырай Алтынсарин мұғалімдердің әдістемелік әдебиеттер мен педагогикалық журналдарды пайдалануын міндетті деп санады. Бүгінгі таңда мұғалімдердің өз бетінше білім алуына – педагогикалық шеберлікті арттыру үшін барлық жағдай жасалған семинарлар, тренингтер, біліктілікті арттыру курстары, қашықтықтан оқыту жүйесі арқылы кәсіби шеберлікті арттыруға, шығармашылық конкурстарға, оқытушылар құрамына жобаларға қатысуға ерекше көңіл бөлінеді.

Мұғалім жұмысындағы сәттіліктің кепілі Ұлы мұғалім тек білімді ғана емес, сонымен бірге оқушылармен қарым-қатынаста дұрыс тонды, педагогикалық әдепті де қарастырды. Ушинский сияқты Алтынсарин мұғалімнің таланты оқушының жүрегіне жол таба білу екенін жиі қайталайтын. Интуиция оған жанашырлық, сезімталдық, назар және қашан талап ететінін айтуы керек.

Алтынсариннің пікірінше, педагогикалық жұмыста мұғалімнің оқытудың ең жақсы тәсілдерін табу және балаларды дұрыс ұстау қабілеті. Үлгілі салынған, жақсы материалдық-техникалық базасы, сауатты оқулықтары, парасатты тәртібі бар жаңа үлгідегі мектеп оқушыларды қызықтырып, оларды мәдениетке, еңбекке, ақыл-ой жұмысына дағдыландыруы, білімге деген қызығушылықты барынша арттыруы тиіс. Ол алған білімі мен дағдыларын ресми білім тұрғысынан емес, олардың нақты пайдасын ескере отырып қарастырды.

Бұл құзыреттілік педагогикасының ерекшелігі емес пе? "Оқуға үйрету" емес, білімді беру, жеке тұлғаның өмірлік маңызды қасиеттерін қалыптастыру, білім алушыны ЖОО-ға түсуге емес, өмірге, білім жинақтауға емес, әлеуметтік даналыққа дайындау. Қазіргі уақытта мұғалім-бұл бүкіл оқу процесі, жаңа буын оқулықтарын апробациялау, оқытуды ақпараттандыру және оқу-әдістемелік базаны жетілдіру. Қазіргі заманғы қазақстандық мектеп балаларды өмірлік дағдылар мен алған білімдерін өмірде қолдануға үйрету керек.

"Мұғалім балалармен айналысады, егер олар бірдеңе түсінбесе, мұғалім оқушыларды емес, өзін түсіну үшін жеткізе алмайтын өзін кінәлауы керек. Ол балалармен ашуланбай, жұмсақ сөйлеуі керек, әр тақырыпты құлшыныспен және қарапайым тілмен, жалған сөйлемдермен және қажетсіз терминдермен түсіндіруі керек", – деп жазады Алтынсарин.

Ол мұғалімдерді теориялық оқытуды көп ұстануға емес, керісінше оқушылардың жетістіктеріне, қабілеттері мен түсініктеріне сәйкес оқытуға шақырады.

Өңгіме ынтымақтастықтың заманауи педагогикасы мен тұлғаға бағытталған тәсіл туралы болып отыр ма?

Ыбырай Алтынсарин бізді "балаларға қатысты шектеулі, Үстірт ұғымдардан" сақтандырады. Нақты мысалдар келтіре отырып, ол балаларды оқыту және оларға деген жаман көзқарас түсініксіз және түсініксіз екенін түсіндіреді; керісінше, балалар неғұрлым көңілді болса, олармен жақсы қарым-қатынас жасайды, студенттерге моральдық әсер етеді, сабақтар соғұрлым сәтті болады.

Ұқыпсыз мұғалімдерді ескере отырып, олар хаттарының бірінде "олар ешқашан ұсынылған педагогикалық әлеммен оң таныспайды, олардың ешқайсысын соңына дейін оқымайды, оқушылар-

дың жалпы табиғаты мен ақыл-ой қоймасына енбейді" деп атап өтті... тәрбие мен оқытудың сәттілігі немесе сәтсіздігі көбінесе мұғалімнің балаға дұрыс қарау қабілетіне байланысты".

Ы.Алтынсариннің қызметі мектептің оқу-тәрбие үрдісінде этнопедагогикалық идеяларды жүзеге асыру болды. Эдификация-бұл халықтық педагогикада кең таралған әдіс, оны Ибрай өз жұмысында жиі қолданады.

Ыбырай қазақ халқының әдет-ғұрпына, халық тарихына ерекше назар аударды, ал қазір біздің мұғалімдер бұрын жоғалтқанның бәрін қайта тірілтуде. Халық педагогикасы қазіргі заманғы білім берудің ажырамас бөлігі болып табылады.

Ыбырай Алтынсариннің мұғалімнің міндеттеріне нұсқаулары-қалай оқыту керек, оқушыларға қатысты-қалай үйрену керек, оның заманауи Әдістеменің ережелерін жан-жақты терең білетіндігін көрсетеді. Әр түрлі әдістерге, ауызша әңгімелерге, ойлау және жазу жаттығуларына түсініктеме бере отырып, ол балалардың кез-келген жұмысы мағынасыз есте сақтауға жұмсалмайды, мағынасы мен жүйесі бар деп жазды. Ол мұғалімдерге балалардың қызығушылығын (аң аулау мен қалауды) қарапайымнан күрделіге дейін зерттелген ақыл-ой әрекетінің әртүрлі деңгейлеріндегі жаттығуларға ынталандыратын оқыту әдістерін қолдануды ұсынды.

Біз бүгін шешуге тиіс басты міндет-мектепті, қоғамымызды ізгілендіру. Балаға арналған мектеп, адамға арналған қоғам. Бұл тапсырманы адамға рухани жомарттық, назар, мейірімділік, оның ауруы, мұқтаждығы берілген адамдар орындай алады. Ыбырай Алтынсарин өз мектебінің мұғалімдерін осылай көрген. Гуманист адамнан гуманисттен үйренуі керек. Мұндай оқушыны тәрбиелемес бұрын, сіз осындай мұғалімді тәрбиелеуіңіз керек. Бұл идея Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық еңбектерінде үлкен сұранысқа ие болды.

Гуманизм идеясы бүгінде мұғалімнің іс-әрекетінің негізі болып табылады, онда адамның құндылығы дәлелді әрекет ретінде танылады. Тек мұғалім ғана баланы туған өлкесіне тандануға және тандануға үйрете алады, тек ол туған табиғатының қасіреті мен қуанышын сезінуге, туған жерін, Отанын, Қазақстанды сүйуге, сол махаббат өмір бойы Жүректе қалатындай етіп үйрете алады. Алтынсариннің бұл идеялары бізге қаншалықты жақын!

12 жылдық білім беру тек қажетті білімді ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік құндылықтарды қорғауға және нығайтуға, гуманизм мен азаматтықтың болашағын кеңейтуге арналған. Ыбырай Алтынсарин мұғалімдер өз оқушыларын және олардың ата-аналарын сүйу керек деп есептеді. Содан кейін, оның пікірінше, білім мен білімнің алдына қойылған мақсаттарға қол жеткізуге болады. Ал енді бұл табысты оқытудың басты шарттарының бірі.

Мұғалім мамандығы әр оқушының, жас ұрпақтың, қоғам мен мемлекеттің тағдырына жауапкершілікпен сипатталады. Бүгін мұғалімдер жұмысының нәтижесі қандай болады-ертең қоғам да солай болады. Біз ы. Алтынсариннің ең құнды ойларыңыз өмір сүре алмаймыз. Иә, Ы. Алтынсарин мұғалім тұлғасына шешуші мән берді. Мұғалімнің рөлі туралы тұжырымдарымен танысқан адам оның жоғары психологиялық-педагогикалық мәдениетіне таң қалады.

Осылайша, қазақ ағартушысы Ы.Алтынсариннің педагогикалық мұрасын зерттей отырып, шамамен 130 жыл бұрын айтылған педагогикалық ойлар бұрынғысынша өте өзекті және қазіргі заманға сай, әсіресе қазіргі білім беру реформасы жағдайында, қазіргі білім беру жүйесіне көшу-бұл 12 жылдық білім беру, өйткені ол адамды бағындыруға, оны әдемі етуге, абыройсыз болудан қорғауға, қоғаммен және әлеммен байланыста болуға бағытталған.

Біздің мектептердің мұғалімдері Ыбырай Алтынсариннің адамгершілік, патриоттық, еңбек тәрбиесі, білім мен тәрбиедегі ата-аналар мен мұғалімдердің рөлі туралы тәрбиелік түсініктерін жақсы қолданады.

Әдебиеттер тізімі

1. **Қазақстанның педагогикалық ойының антологиясы.** [Мәтін] // Құраст. Қалиев С., Аюбай қ. Алматы, 2012 – 129с.
2. **Кузьменко, О.** "Жоқ, Мен өлмеймін" [Мәтін] // "Ленин жолы" – 1991. – 20 маусым. – С. 1-2.
3. **Г. Қайырбеков** "Рух бізді құлатсын" [Мәтін] // "Қазақстан мұғалімі" – 1991. – 31 қазан.
4. **Омарова, Қ.** Ыбырай Алтынсарин тәрбие туралы. [Мәтін] // "Қостанай жаңалықтары" – 2001. – 14 тамыз.
5. **Шаяхметов, А.** "Шөлді басатын бұлақ" [Мәтін] // "Ленин жолы" – 1991. – 22 маусым.